

Nafarren hizkuntza

• PEIO J. MONTEANO •

[HISTORIA LIZENTZIADUNA ETA DOKTOREA, SOZIOLOGIA LIZENTZIADUNA]

Aspalditik eztabaidatzen ari da euskara izan ote den iraganean Nafarroako biztanle gehienek hizkuntza, eta eztabaida horrek ondo erakusten du zein den Historiaren eginkizuna gure identitatearen eraketan eta egungo zenbait eztabaidatan. Hain zuzen ere, egun hauetan argitaratu diren artikulua askotan esan dute nafar-aragoiera dialektoa izan zela Erdi Aroan Nafarroako hizkuntza propioa eta gehiengoduna, eta euskararen erabilera esparru geografiko eta sozial jakin batzuetara murriztu dute.

Jakina da ikertzaile gisa kontrakoa aldeztu dudala, hau da, Erdi Aroan eta Aro Modernoan euskara izan zela nafar gehienek hizkuntza, nahiz eta haren ezagutza eta erabilera inguru geografikoak, talde sozialak eta harreman-esparruak baldintzatuta egon. Dударик gabe, Nafarroan, Erdi Aroan, hebraiera, arabiera, erromantzea eta frantsesa (okzitania eta gaskoia) mintzatu ziren, baina bidezko da onartzea batez ere eta oroz gain euskaraz hitz egiten zutela.

Nafarroan aberatsak dira Erdi Aroko fondoak, eta, horregatik, bertan egindako historia idatzizko dokumentuei lotuegia egon da. Egia da horiek historialarien lehengaia direla, baina ez dugu ahaztu behar ez zutela jaso gertatutako guztia, eta ez zela benetan gertatu idatzitako guztia. Idazkuntza XVI. mendetik aurrera demokratizatu bitartean, herri-tar gehien-gehienak eta haien jardueretako asko eta asko idatzizko dokumentuetatik kanpo egon ziren. Hala bada, dokumentazioa kristal lausotu bat balitz bezala ageri zaigu, eta nekez ahalbidetzen digu iraganean gertaeren eta fenomenoaren profila bereiztea.

Hausnarketa hori ezinbestekoa da Nafarroako hizkuntzen kasuan eta, oro har, gizarte fenomeno gehienetan. Laxarrak berak —historialari ospetsua, baina politikoki batere susmagarria ez zena— *El vascuence en la Edad Media* liburuan (1957) onartu zuen Erdi Aroko Nafarroaren historia idazten ari zenean etengabe kezka bat zuela, berreraikitzen ari zena «idaztean hitz egitean ez bezalako hizkuntza bat darabilen eta bere hizkuntza dokumentuetan ihes egiten dion herri baten iragana» zela iruditzen zitzaiolako. Eta, Nafarroako Erresuma sortu zuen herri osoak euskara erabiltzen zuela ikusten baitzuen, bere burua-

ri galdetzen zion zergatik ez zen inoiz iritsi euskara hizkuntza idatzia izatera. Izan ere, Foru Nagusiak, erromantzez idatzita egon arren, «*dice el navarro...*» («nafarrak dio...») esapiderearen ondoren euskarakadaz hain beteta dago non, inplizituki, nafar eta euskaldun kontzeptuak parekatzen baititu.

Hau ez da lekuri egokiena erantzuna emateko soziologia historikoko gai interesgarri horri, baina zilegi bekit hona beste datu dokumental batzuk aldatzea, *nafar erromantismoa* dei diezaioketunaren aldeleek aurkeztutakoaren oso bestelako hizkuntz egoera erreala eskaintzen digutelako.

Zalbaren legatua

Nafarroako Artxibo Nagusian dago gordeta nik ezagutzen dudana Erdi Aroko euskarazko testu bakarra, eta oso arreta gutxi eskaini zaio. Erromantzez eta euskaraz idatzitako eskutitz bat da, 1415. urte ingurukoa, Karlos III.a Prestua-ren gorteko bi goi-funtzionariok elkarri bidalitakoa.

Erregeren finantza-maisu eta idazkariak, Martin San Martinek, erregeraren diruzain eta monarken beste idazkari bati idatzi zion, Matxin Zalbari, eta bi gairi buruz galdetu: zenbateko zerga murrizketa zuten Donibane-Garazikoe, eta oturuntz batera joatekoa ote zen. Eta, harrigarriro, agur esateko euskara erabili zuen: «Et jaunatiçula egun hon». Zalbak, kidearen esaldiak animatuta, euskaraz erantzun zien bi galderei: «Et jaunatiçula abarlon ez nayz bildur etzez alla. Et jaquicu Donejohane Garaçicoec dute gracia erregue bayturic hurtean yrurogey eta amavi florin hurtean baytator sey florin eta tercio bat ylean rebatiçera colectoreari. Eta alegraçaytez ongui. Çure guçia, Machin de Çalua».

Gure gaiaren ikuspegitik, zer eta nola esaten den baino garrantzitsuagoa da nork esaten duen. Ohituta geunden entzuteran euskara erdialdeko eta mendialdeko nekazarien hizkuntza zela, eta, horregatik, harrigarria da Gorteko funtzionario gorenetakoa bik, errege-erreginen

konfiantzako bi pertsonak, euskara erabiltzea gizarte harremanetan ohiko hizkuntza gisa. Hain gauza harrigarri hori justifikatu nahirik, batzuek esan dute egileak gizarteko behe-mailetatik zetoze-la, edo iparraldekoak zirela. Baina horretan ere oker daude.

San Martin, abizenagatik, Nafarroan izen hori duten hiru herrietarik baten batekoa izango zen —bi erdialdekoak (Ameskoa, Unx)—, baina hil zenean, 1429an, urte asko zeramatzan bizitzen

Erriberriko gortean. Zalbaga gazteagoa zen (1447an hil zen), eta nazioarteko merkataritzan ziharduen Iruñeko familia aberats batekoa zen. Arrazoi profesionalengatik, haren famili inguruan ohikoa zen atzerri- bidaiatzeari, eta harremanak hainbat hizkuntzatan izatea. Biak gizarteko goi mailakoak ziren, beste funtzionario asko bezala, eta, ikasi, Europako unibertsitatearen

batean ikasiko zuten. Eta hala, hitz egiteko eta idazteko beren hizkuntza profesionalak erabiltzeaz gain (latina, erromantzea eta, ziur aski, frantsesa), ondo hitz egiten zuten euskaraz. Miragarriro gorde den ohar hori izan ezik, bi pertsonaioi buruz iritsi zaizkigun dokumentu ugariak erromantze hutsean daude. Baina datua hor dago: Nafarroako administrazio pertsonaia gorenetakoa bi, euskaraz baliatzen ziren arlo pribatuko harremanetan. Eta gauza bera susma liteke Gorpide, Lizasoain, Atondo, Orreaga edo Iturbide abizenak zituzten gainontzeko kideei buruz.

Hori Gortean, gizarteko goi mailetatik zetozenen artean gertatzen bazen, zer ez ote zen gertatuko herri xumean? Izan ere, mende hartan, mendialdeko herri-tarrak, baxenabartarrak buru zirela, Erribera osoa berriz populatzen ari ziren. Hortaz, ez da arraroa, erresumako hegoaldean euskaraz oso gutxi hitz egin arren, Nafarroaz, erresumatik kanpo, argi eta garbi herri euskalduna zelako irudia izatea. Eta hala, Nebrijak, 1492an gaztelaniaren lehen gramatika argitaratu zuenean, besteak beste, «bizkaitarrek eta nafarrek gure hizkuntza ikastea» jo zuen bere liburuaren helburutzat.

Lehen eta berezko hizkuntza

Mende bat aurrera egin dezagun, eta 1604ko Iruñean koka gaitezen. Gaztelania ordurako prestijio handiko hizkuntza zen, eta goi mailako klaseek erabiltzen zuten. Nork eta erregidoreek berek egindako akta batean onartzen da euskara dela «aipatu hiriko lehen eta berezko hizkuntza», eta bertan bizi direnetako askok ez dutela beste hizkuntzarik erabiltzen edo ulertzen, bereziki zerbitzuko morroiek eta neskameek. Nola ulertuko zieten nagusiei, horiek gaztelania besterik ez bazekiten? Urte batzuk lehenago, 1592an, Filipe II.ak Nafarroara egindako bidaian etorri ziren kronikariak harrituta gelditu ziren Lizarran eta Garesen hitz egiten zen hizkuntzagatik, zeini bertakoe euskara deitzen baitzioten.

XVI. mendetik aurrera, prozesu eta protokolo notarialen atalek dokumentazio ugari eskaintzen dute euskararen errealitateari buruz, eta beren idazkietan notarioek berek onartzen dute itzulpen lana egiten dutela. Euskara gutxiengoaren hizkuntza bazen XIV. mendean eta, horrenbestez, erromantzea bazen *Nafarroako hizkuntza*, nola uler daiteke XV. eta XVI. mendeetan euskara ohiko hizkuntza izatea, eta oso zabaldua egotea hiriguneetan, besteak beste Lizarra eta Iruñean, leku horietan behinola gutxiengo etniko, ekonomiko eta intelektual garrantzitsuak izan arren?

Horregatik guztiagatik, nafar erromantismoaren hipotesiaren aldekoek ezinbestean esan behar dute euskara garai batean, XV. eta XVI. mendeetan, hedapen sozial eta geografikoa izan zuela, baina ez zait iruditzen gerta zitekeenik, euskarak atzera egitea eragin zutenak ordurako lanean hasita zeudelako. Hala bada, nahiago dut onartzea Laxarraren zentzuzko jarrerara, eta pentsatzea euskara *hizkuntza latente* bat zela, hitz egiteko —jende askok eta askok— erabilia, zoritxarrez idatzi gabekoa, baina, lehian zituen hizkuntza kultuagoez ez bezala, iraun egiten zuena. Euskara, beharbada, ez zen *Nafarroaren hizkuntza* (estatu-administrazioena), baina, dugarik gabe, *nafarren hizkuntza* zen, herri-tar gehienena, zeinek, hizkuntzak berak bezala, ia-ia ez baitute idatzizko historiarik.

• Erredakzioan itzulia

...hemeroteka

Iraultzen

Zurrumbiloen artean

[EDITORIALA]

Euskal Herria bizitzen ari den egoera politikoa kezka, zalantza, itxaropenak, beldurrak, etsipenak... sortzeko

modukoa bihurtzen ari da.

(...)Giltza ez datza Espainiako sektoreek zer egiten duten, abertzaleok zer egiten dugun baizik. Eta zein esparru abertzalean, zein aurrerakoian gertatzen ari den oso kezkarria da.

(...)Erantzukizunak? Erantzukizunak esparru guztietan bila daitezke.

Batzuen definizio eza da gakoetariko bat. PNVk eta EAK ez dute dagoenarekin hautsi nahi, ez daukate proposamen zehatzik beste eszenatoki- ra joateko, edo behintzat, ez da somatzen horretarako behar dena.

(...)Ezker Abertzaleak, berriro ere, bere motxilan prozesuaren zama guztia hartzen du. Pre-

soen alde, euskararen alde...; PNV eta EAK Lizarra, Udalbiltza eta Batera izozturik utzi dituzte borroka armatua argudiatuz. Ezker abertzalearen baitan dagoen dispertsio analitiko gero eta handiagoa da, eta *batasunaren* prozesua ukiturik geldidateke. PNVren barruko indar korrelazioak alda-

tzen joan dira, edo agian, dagoeneko aldatu daude, eta berriro ere, akats handi batean sartzeko (PSEEn eskuetara joateko) atarian egon daitezke.

Guzti honekin, ezinbestekoa egiten da PNV, EA eta Ezker Abertzale osoaren hausnarketa sakona. Ezin da aukera hau pikotara bidali. Or-

dua da behar diren tokietan eta behar diren baldintzetan gauzak argi ditzagun, proposamenak eta konpromisoak definitu eta abiaraz daitezen. Gutxienez, gizarteak eta abertzaleok argazki garbi bat ikusi nahi dugu, bakoitzaren argazki garbia, gaurkoa nahiko ilun agertzen delako.(...)